

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стаценко О.С. Партії і партійні системи у демократичному процесі: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Сімферополь, 2004. 18 с.
2. Топалова С.О. Політичні партії як суб'єкти державної влади: компаративістський аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Харків, 2004. 20 с.
3. Гагалюк Б.М. Політичні партії в умовах парламентаризму: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2008. 20 с.
4. Нікогосян О.О. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2008. 20 с.
5. Лісовська М.М. Партійна символіка у виборчому процесі: дис. ... канд. політ. наук. Луцьк, 2015. 190 с.
6. Гонюкова Л.В. Політичні партії як суб'єкти державної політики в сучасній Україні: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління. Київ, 2010. 410 с.
7. Русинов В.И. Конституционное право граждан на объединение в политические партии в Российской Федерации: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юр. наук. Екатеринбург, 1997. 30 с.
8. Токмаков К.К. Право граждан на объединение в политические партии в условиях правового государства: автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 1992. 22 с.
9. Аминова Г.Г. Конституционно-правовые споры в процессе создания и деятельности политических партий: автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 2016. 30 с.
10. Адашис Л.І. Політична партія як суб'єкт виборчого процесу на виборах народних депутатів України: автореф. дис. ... канд. юр. наук. Харків, 2010. 20 с.
11. Джуган В.В. Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юр. наук. Ужгород, 2017. 18 с.
12. Кафарський В.І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... д-ра юр. наук. К., 2010. 40 с.
13. Мішина Н.В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. Публічне право. 2011. № 3. С. 12–20.
14. Мішина Н.В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ. 2013. Вип. 3. С. 113–120.

УДК 342.7

ЩОДО КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ПОРЯДКУ ГОСПІТАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ, ЯКА ВИЗНАНА У ВСТАНОВЛЕНОМУ ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ НЕДІЄЗДАТНОЮ, ДО ЗАКЛАДУ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

THE CONSTITUTIONAL ORDER OF COMMITTAL PROCEDURES OF THE INCAPACITATED PERSON IN PSYCHIATRIC INSTITUTIONS

Цукурова Д.В.,
помічник адвоката

У статті досліджується проблема правового регулювання порядку госпіталізації особи, яка визнана у встановленому законом порядку недієздатною, до закладу психіатричної допомоги. Аналізується конституційність внесення змін до цього порядку. Звернено увагу на конституційність існуючого механізму госпіталізації недієздатних осіб.

Ключові слова: госпіталізація, особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, психіатрична допомога, судовий контроль, лікування недієздатних осіб, права недієздатних осіб.

В статье исследуются проблемы правового регулирования порядка госпитализации лиц, признанных в установленном законом порядке недееспособными, в заведения психиатрической помощи. Анализируется конституционность внесения изменений к этому порядку. Обращено внимание на конституционность существующего механизма госпитализации недееспособных лиц.

Ключевые слова: госпитализация, лицо, признанное в установленном законом порядке недееспособным, психиатрическая помощь, судебный контроль, лечение недееспособных лиц, права недееспособных лиц.

The article considers the issues dealing with the problem of legal regulation of hospitalization of persons, considered disabled as established by legislation, in psychiatric institutions. The constitutionality of the revamping of this order is being analyzed. Attention was drawn to constitutionality of existing mechanisms for incapacitated person.

Key words: hospitalization, persons declared legally incompetent according to the procedures established by law, mental health services, judicial control, treatment of the incapacitated person, rights of incapacitated persons.

Постановка проблеми. Застосування примусових заходів медичного характеру покликане не тільки захистити суспільство від небезпечних посягань осіб, які страждають психічними розладами, забезпечити підтримання належного рівня безпеки в соціумі, але й надати таким особам висококваліфіковану психіатричну допомогу [1; 2].

Стан опрацювання. Питання госпіталізації особи, яка визнана у встановленому законом порядку недієздатною, до закладу психіатричної допомоги є предметом уваги як національних правозахисних інституцій, так і міжнародних організацій [3; 4], науковців [5; 6]. Вирішення цієї проблеми започатковано в працях В.Д. Волкова,

Л.М. Дешко, І.Я. Сенюти та інших учених. Наукові дослідження зазначених учених закладають підґрунтя для подальших наукових пошуків.

Забезпечення громадян психіатричною допомогою здійснюється з огляду на пріоритет прав і свобод людини та громадянина [7; 8]. 10 червня 2018 року введений у дію Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» [9], яким вносяться зміни до статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (далі – Закон про психіатричну допомогу) [10]. Фактично скасовується порядок госпіталізації осіб, визнаних у встановленому порядку недієздат-

ними (далі – недієздатна особа), до закладу психіатричної допомоги лише на підставі рішення суду, та запроваджується новий. Зазначені зміни актуалізували питання щодо конституційності порядку госпіталізації особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, до закладу психіатричної допомоги. В юридичній літературі після внесення зазначених змін аналіз порядку госпіталізації особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, до закладу психіатричної допомоги, не здійснювався. Вищевикладене свідчить про актуальність і доцільність обраної теми дослідження.

Мета статті полягає в характеристиці нового порядку госпіталізації особи, яка визнана у встановленому законом порядку недієздатною, до закладу психіатричної допомоги та виявленні його недоліків.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до речення 5 та 6 частини 1 статті 13 Закону про психіатричну допомогу, госпіталізація недієздатної особи відбувається двома шляхами:

1) добровільно на прохання недієздатної особи або за її усвідомленою письмовою згодою, з обов'язковим сповіщенням законного представника органу опіки та піклування не пізніше дня, наступного за днем надання такої згоди.

2) за рішенням (згодою) органу опіки та піклування на підставі звернення законного представника, якщо особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною за станом свого здоров'я, не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду. Таке рішення ухвалюється не пізніше 24 годин із моменту звернення до цього органу законного представника зазначеної особи та може бути оскаржено відповідно до закону, зокрема до суду.

Вважаючи, що ця норма позбавляє недієздатних осіб конституційної гарантії захисту їхніх прав і свобод, а саме – судового контролю за їх госпіталізацією без їхньої усвідомленої згоди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини В.В. Лутковська 2 березня 2018 року звернулася до Конституційного Суду України (далі – КСУ) з поданням визнати положення речення 6 частини 1 статті 13 Закону про психіатричну допомогу таким, що не відповідає вимогам положень частини 2 статті 8, частини 2 статті 29, частини 1 статті 55, статті 1512 Конституції України (далі – Подання) [11]. Тож Подання Уповноваженого Верховної Ради України стосується госпіталізації недієздатної особи, яка не може чи не надає добровільну згоду чи письмове прохання на добровільну госпіталізацію.

Нагадаємо, що Закон про психіатричну допомогу було прийнято 22 лютого 2000 року. Перша редакція встановлювала, що підставою для госпіталізації до закладу психіатричної допомоги є лише рішення лікаря-психіатра на прохання або за згодою її опікуна. Норма в такій редакції діяла майже 16 років до визнання її такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу [12] (далі – Рішення КСУ).

Цим рішенням Конституційний Суд України ухвалював таке:

1) визначав, що положення про госпіталізацію до закладів психіатричної допомоги недієздатних осіб на підставі рішення лікаря-психіатра за проханням або за згодою її опікуна без судового контролю суперечить статтям 3, 8, 29, 55 Конституції України [13];

2) встановив, що до моменту законодавчого врегулювання питання забезпечення судового контролю за госпіталізацією до психіатричного закладу недієздатної особи на прохання або за згодою її опікуна за рішенням лікаря-психіатра така госпіталізація можлива лише за рішенням суду;

3) рекомендував Верховній Раді України невідкладно з урахуванням цього рішення врегулювати питання щодо судового контролю за госпіталізацією до психіатричного закладу особи, визнаної у встановленому законом поряд-

ку недієздатною, на прохання або за згодою її опікуна за рішенням лікаря-психіатра.

В обґрунтування необхідності судового контролю Конституційним судом посиляється на значну кількість норм міжнародного права – Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року [14], Рекомендацію Парламентської Асамблеї Ради Європи з психіатрії та прав людини від 1 січня 1994 року № 1235 [15], а також практику Європейського суду з прав людини та інші. Наприклад, у Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» від 18 лютого 1992 року № 46/119 [16] визначено, що примусова госпіталізація чи затримання пацієнтів спочатку має відбуватися на короткий строк, що встановлений національним законодавством, для обстеження та попереднього лікування до розгляду такої госпіталізації чи затримання контрольним органом, яким має бути суд чи інший незалежний і безсторонній орган (принципи 16, 17) [12]. Парламентська Асамблея Ради Європи у Рекомендації з психіатрії та прав людини встановила, що рішення про примусову госпіталізацію особи до психіатричного закладу має ухвалюватися суддею із встановленням часових меж такої госпіталізації (пункт 7) [15]. Згідно зі статтею 1 Конвенції про права інвалідів [17], до інвалідів належать, зокрема, особи зі стійкими психічними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Відповідно до пункту 4 статті 12 цієї Конвенції, держави-учасниці мають, зокрема, забезпечувати, щоб усі заходи, які пов'язані з реалізацією інвалідами правоздатності, застосовувалися протягом якомога меншого строку й регулярно перевірялися компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовою інстанцією.

Також у своєму Рішенні Конституційний Суд зазначає, що під час аналізу поняття «усвідомлена згода особи», відповідно до статті 1 Закону про психіатричну допомогу з урахуванням порядку госпіталізації недієздатних осіб за рішенням лікаря-психіатра, госпіталізація недієздатної особи до психіатричного закладу є обмеженням її права на свободу та особисту недоторканність, що закріплене у статті 29 Конституції України, а тому має відбуватися відповідно до критеріїв, затверджених Рішенням КСУ, а саме – встановленням судового контролю [12].

Заслугує на велику увагу дослідження окремих думок суддів Конституційного Суду України Н.К. Шапталі, І.Д. Сліденка та М.П. Запорожця щодо Рішення КСУ, висловлених на підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» [18].

Наприклад, суддя Н.К. Шаптала у своїй окремій думці висловлює загальну підтримку ідеї про судовий контроль щодо госпіталізації недієздатних осіб. Проте зазначає, що мотивувальна частина рішення фактично базується на дослідженні міжнародних актів і перевірці оспорюваного положення на предмет узгодження з цими документами. На її думку, такий підхід до прийняття рішення, по-перше, не узгоджується із завданням КСУ щодо перевірки законів та інших правових актів органів державної влади на відповідність Конституції України, що виходить за межі його повноважень і не узгоджується з його завданнями. По-друге, суддя вказує на невиправданість прийняття такого рішення, оскільки відсутній механізм реалізації судового контролю за госпіталізацією до психіатричного закладу особи, що визнана у встановленому законом порядку недієздатною, що може породжувати проблеми як для суддів, які мають приймати відповідні рішення, так і для медичних закладів, які мають лікувати психічно хворих [19].

У своїй окремій думці суддя Конституційного Суду І.Д. Сліденко звертає увагу на нелогічність самого конституційного подання, яке було підставою прийняття Рішення КСУ: «суб'єкт права на Подання розуміє конституційність

існуючого механізму, однак штучно конструює конституційний конфлікт положень Закону та статті 29 Конституції України. Саме через це використовується конструкція, характерна для конституційних подань щодо офіційного тлумачення, а не щодо конституційності, оскільки пропонується визнати неконституційним не конкретне положення закону, а віртуальну конструкцію «положення закону + власне розуміння механізму госпіталізації» в розумінні виключно суб'єкта Подання» [20]. Суддею звертається увага на недослідженість понять, таких як «усвідомлена згода особи», оскільки ця категорія в принципі не може застосовуватися до осіб, визнаних у законному порядку недієздатними, опікун є елементом «in loco», який репрезентує усвідомлену згоду. Також необхідно звернути увагу на зазначення суддею, що український законодавець використав проміжний елемент у механізмі госпіталізації – опікуна, запровадивши для цього випадку непрямий судовий контроль, оскільки особа опікуна визначається судом, і виключна причина появи такого проміжного елемента – недієздатність особи [20].

Щодо підстав прийнятого рішення, суддя І.Д. Сліденко вказує про вихід КСУ за межі своїх повноважень шляхом самостійного врегулювання суспільних відносин. Оскільки стаття 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» (у редакції станом на 1 червня 2019 року, зараз це положення відповідає статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України»), на яку посиляється КСУ, встановлює порядок виконання рішення, а не порядок регулювання суспільних відносин, чим порушуються приписи статей 6, 8, 85, 91, 92, 147, 150 Конституції України. Суддя КСУ зазначає: «Конституційний Суд України визнав неконституційною не конкретну норму, а певний підхід відповідно до суб'єктивних уявлень про нього суб'єкта права на Подання, оскільки жодних можливостей визнати очевидно конституційну норму неконституційною не було. Саме через це в резолютивній частині Рішення з'являється конструкція «без судового контролю», яка відсутня і в конкретній нормі, і в конкретному механізмі» [20].

В окремій думці стосовно Рішення про госпіталізацію недієздатних осіб суддя Конституційного Суду України М.П. Запорожець звертає увагу на неповноту дослідження Конституційним Судом інших нормативно-правових актів, які регулюють лікування недієздатних осіб. А саме: не досліджено абзац 2 частини 5 статті 281 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК) [24], яким передбачається можливість надання згоди (дозволу) опікуна недієздатної особи на медичне втручання щодо цієї особи, а також частину 1 статті 43 Закону України «Основні законодавства України про охорону здоров'я», відповідно до якої медичне втручання щодо пацієнта, визнаного в установленому законом порядку недієздатним, здійснюється за згодою його законного представника [21]. Також суддя зазначає, що з урахуванням положень статті 55 Конституції України, статті 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року, практики Європейського суду з прав людини КСУ не дав оцінки нормам Цивільно процесуального кодексу України (далі – ЦПК), відповідно до якого позовна заява повертається позивачеві, зокрема, коли її подано недієздатною особою, чим убачається відсутність права недієздатної особи на звернення до суду з позовною заявою про правомірність її госпіталізації до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна [21].

Треба погодитися з усіма вищезазначеними твердженнями кожного із суддів і зробити такі висновки:

1) шляхом встановлення судового контролю за госпіталізацією до психіатричного закладу недієздатної особи Конституційний Суд України врегулював суспільні відносини у спосіб без самого механізму його реалізації та у спосіб, який не передбачений законодавством.

2) Конституційний Суд України визнав неконституційною не конкретну норму, а певний підхід відповідно до конституційного подання.

3) рішення про госпіталізацію недієздатних осіб фактично базується на дослідженні КСУ міжнародних актів і перевірки відповідності порядку госпіталізації недієздатних осіб цим документам, що свідчить про вихід КСУ за межі своїх повноважень і завдань.

4) визнаючи неконституційним положення Закону про психіатричну допомогу, КСУ залишив поза увагою інші норми, якими передбачається можливість надання згоди (дозволу) опікуна недієздатної особи на медичне втручання щодо цієї особи та відсутності можливості недієздатної особи на оскарження самого рішення суду щодо госпіталізації.

Як уже зазначалось вище, прийняте Рішення КСУ було єдиною нормою, яка регулювала питання госпіталізації недієздатних осіб за рішенням суду без визначення механізму його реалізації. Ці категорії справ розглядалися місцевими судами в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження, беручи до уваги те, що ЦПК не було передбачено порядку розгляду заяви про надання психіатричної допомоги в добровільному та примусовому порядку для недієздатних осіб, суди застосовували норму статті 341 ЦПК – розгляд заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. Наприклад, відповідно до частини 4 статті 293 ЦПК розгляд справ відбувався у складі судді та двох присяжних, а відповідно до частини 2 статті 341 ЦПК за обов'язковою участю прокурора, лікаря-психіатра, представника закладу з надання психіатричної допомоги, що подав заяву, та законного представника особи, стосовно якої розглядаються питання, пов'язані з наданням психіатричної допомоги.

Відповідно до статті 279 ЦПК заява представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації подається до суду за місцем розташування зазначеного закладу. Необхідно зазначити, що приблизна кількість такого закладу на одне місце дорівнює одиниці. Наприклад, у м. Києві розташоване одне Територіальне медичне об'єднання «Психіатрія». За територіальною підсудністю справи розглядаються в Подільському районному суді міста Києва. За даними Єдиного державного реєстру (далі – ЄДР), у період з 1 червня 2016 року по 10 червня 2018 року Подільським районним судом було розглянуто приблизно 389 справ за заявами ТМО «Психіатрія», з них – приблизно 314 справ стосувалась госпіталізації осіб, визнаних у судовому порядку недієздатними, як у примусовому, так і не у примусовому порядку [23]. Тобто 80 % справ стосувались госпіталізації до психіатричного закладу саме недієздатних осіб. Тож Подільським районним судом, за даними ЄДР, у період з 1 червня 2016 року по 10 червня 2018 року розглядалось у середньому по 3 справи щотижня про госпіталізацію недієздатної особи до психіатричного закладу.

Тобто фактично для реалізації Рішення КСУ місцевими судами використовувався механізм госпіталізації недієздатних осіб, який був запроваджений для надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. Навіть коли недієздатна особа надавала згоду на таку госпіталізацію розгляд справи розглядався у складі судді та двох присяжних, за обов'язковою участю прокурора, лікаря-психіатра, законного представника та самої недієздатної особи. Звичайно, зважаючи на велику завантаженість судів першої інстанції, такий порядок був не доцільний.

Зараз механізм госпіталізації недієздатної особи передбачає, що рішення органу опіки та піклування може бути оскаржено відповідно до закону, зокрема й до суду. Стаття 79 ЦК передбачає таке оскарження до органу, якому підпорядкований орган опіки та піклування, або до суду. Відповідно до статті 56 ЦК, органами опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних радах, тому оскарження рішення здійснюється в порядку адміністративного судочинства.

А відповідно до статті 43 Кодексу адміністративного судочинства України [25], право на оскарження рішення органу опіки та піклування має лише законний представник недієздатної особи. На цю підставу як порушення прав і свобод, передбачених статтями 29 та 55 Конституції України, посилається у своєму Поданні Уповноважений Верховної Ради України. Другою підставою визнання положень Закону про психіатричну допомогу неконституційними зазначена невідповідність статті 151-2 Конституції України, що виявляється в повторному запровадженні правового врегулювання, яке до цього вже було визнано неконституційним Рішенням суду про госпіталізацію недієздатних осіб.

Відповідно, у Рішенні КСУ від 8 червня 2016 року [26] визначено, що повторне запровадження правового регулювання, яке Конституційний Суд України визнав неконституційним, дає підстави стверджувати про порушення

конституційних приписів, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй (частина 2 статті 8 Конституції України).

Висновки. Отже, якщо вважати, що Рішенням КСУ було встановлено неконституційність саме правового регулювання госпіталізації недієздатних осіб без судового рішення, то фактично з прийняттям змін до Закону про психіатричну допомогу відбувається повторне запровадження госпіталізації недієздатних осіб до психіатричного закладу без судового контролю, що й суперечить вищезазначеним нормам.

Підсумовуючи все вищевикладене, вбачається, що Конституційному Суду України доведеться ще раз розглянути питання щодо конституційності врегулювання порядку госпіталізації недієздатних осіб до психіатричного закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волков В.Д., Дешко Л.Н., Заблоцкий В.П. и др. Медицинское право Украины: учебное пособие. Донецк: ДонНУ, 2005. 268 с.
2. Волков В.Д., Дешко Л.М., Мазур Ю.В. Медичне право України: практикум. Донецьк: Сучасний друк, 2010. 249 с.
3. Ezer T., Deshko L.N., Clark N.G., Kameni E., Lasky B.E. Promoting public health through clinical legal education: Initiatives in South Africa, Thailand, and Ukraine. Human Rights Brief. 2010. P. 5.
4. Волков В.Д., Дешко Л.Н. На захист медичного права. Юридичний вісник України. 2006. № 8. С. 8.
5. Deshko L.N. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. Вестник Пермского университета. 2014. № 1. С. 332–336.
6. Дешко Л.Н. До питання про поняття та види медичної діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2007. 10. С. 13–20.
7. Дешко Л.Н. Конституционное право на медицинскую помощь: понятие и содержание. Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности: мат-лы II конф. М., 2004.
8. Дешко Л.Н. Державне регулювання системи цін на лікарські засоби в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 6. С. 21–30.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги: Закон України від 14 листопада 2017 року № 2205–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 52. Ст. 448.
10. Про психіатричну допомогу: Закон України від 12 травня 2000 № 1489–III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 19. Ст. 143.
11. Конституційні подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень речення 6 частини 1 статті 13 ЗУ «Про психіатричну допомогу». Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/5_1114.pdf.
12. Рішенням Конституційного Суду у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення 3 речення частини 1 статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>.
13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
15. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи з психіатрії та прав людини від 1 січня 1994 року № 1235 року. Офіційний сайт Інформаційного агентства «Ліга: Закон». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU91323.html.
16. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» від 18 лютого 1992 року № 46/119. Офіційний сайт інформаційного агентства «Ліга: Закон». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU91323.html.
17. Конвенція про права інвалідів від 13 грудня 2006 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
18. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. Ст. 376.
19. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шапталі Н.К. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення 3 речення частини 1 статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/pca2d710-16/para3#n3>.
20. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення 3 речення частини 1 статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/nba2d710-16/para3#n3>.
21. Окрема думка судді Конституційного Суду України Запорожця М.П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення 3 речення частини 1 статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/paa2d710-16/para3#n3>.
22. Цивільно-процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618–IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40. Ст. 492.
23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>
24. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
25. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 № 2747–IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35. Ст. 446.
26. Рішення конституційного суду у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини 3, абзаців 1, 2, 4, 6 частини 5 статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16/print1515432338677583>.